

ARAP DÜNYASINDAKİ ANA PSİKOLOJİK MOTİFLER

Erol GÖKA*

Relying on the role of ethnicity on individual and social psychology, the author examines the possible effects of the feeling of having an Arab identity on the community. On this point, the article also provides information on both the positive and negative perceptions of the international community as well as the Arab community itself.

Etnisitenin bireysel ve toplumsal psikolojideki rolü

Bireysel psikolojinin oluşumunda, yalnızca ebeveynden alınan genetik donanım ve öğrenme ortamı rol oynamıyor; bir kültüre ait olmaktan kaynaklanan tüm özellikler de gelişimsel bir seyir izleyerek bireysel psikolojide kalıcı bir yer ediniyor. Çünkü bir kültüre ait olmak, aynı dili ve değer kalıplarını, dünya görüşünü olmasa bile dünyaya bakışı paylaşmak anlamına geliyor. Bu duruma hele bir de "birey" in yalnızca bir soyutlama olduğu, "insan teki" nin aslında neredeyse hiçbir zaman "birey" olamayacak kadar grup içine gömülü olarak yaşadığı, yani ontolojik bakımdan bir grup-varlık özelliğine sahip bulunduğu gerçeği eklenince aynı kültüre ait olmanın önemi kat kat artıyor.

Konuyu ele alabilmek için elimizin altında bulunan "kültür(el topluluk)", "etnisite" ve "soy", "ırk", "millet", "ulus" gibi kavramlar, bize çok fazla derdimizi anlatma imkanı sağlamıyorlar. Bu kavramlar, beşeri bilimlerde oldukça tartışmalı durumdalar; o yüzden kim bu kavramları kullanıyorsa ilk önce onlara nasıl bir tanım getirdiğini, ne tür bir sorunsala sahip olduğunu açıklamak zorunda. Biz bu yazıda daha çok "kültür(el topluluk)" ve "etnisite" kavramlarına başvuracağız; her iki kavramı birbirine çok yakınlaştıran bir anlam öbeğinde konumlanacağız.

"Kültür(el topluluk)" ve "etnisite", bize göre aynı şeyler olmamakla birlikte aralarında çok sıkı irtibat noktaları var. ...tanımlarını oldukça bozarak, bir kültürel topluluğu "aynı geleneklere sahip olan ve bu gelenekleri temas ettikleri diğer insanlarla paylaşmayan insanlar"; etnisiteyi ise "biyolojik-genetik nesiller arası süreklilik" şeklinde tanımlarsak eğer, etnik köken, kültürel topluluğun oluşumu için zorun-

* ASAM Yönetim Kurulu üyesi

lu bir koşul olmamakla birlikte çok önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. Çünkü etnisite, gelenek oluşumunda çok önemli olan, ortak bir ataya sahip olmayı, kökene ait yeri ve paylaşılan bir tarihi içerir. Elbette Yugoslavya örneğinde olduğu gibi kültürel topluluğun oluşumunda biyolojik-genetik unsurların din gibi diğer oluşturmuculara göre pek de önem taşımadığı örnekler vardır ama insanlık tarihindeki genel eğilim, etnisitenin kültürel topluluk oluşumunda çok önemli bir yere sahip olduğu doğrultusundadır.

Etnisitenin önemi, asıl toplumsal kaos zamanlarında kendisini iyice belli eder. Doğal-biyolojik bağlar dışında kültürel topluluğu bir arada tutan tüm toplumsal değerlerin ve bağlayıcıların çözüldüğü toplumsal kaos zamanlarında, insanlar, bir arada olmak ve var kalma mücadelelerini birlikte sürdürmek için biyolojik varlıklarından ve atalar zincirinden başka tutunacak bir dal genellikle bulamamakta; bir matem sırasında bir araya gelen akrabalar gibi, doğal-biyolojik yakınlığı olan insanlarla aynı yerde kümeleşmektedir. Bu durumun Yugoslavya gibi istisnaları olmuyor değil ama genel kural olarak insanlar, kaotik durumun yarattığı korku ve kaygıdan kurtulmak için benzerlerine, "kardeş" olarak nitelediklerine yapışıyorlar ve "kardeşliği" düşünce ortaklığı değil, doğal-biyolojik bir kategori olan etnisite belirliyor. Soykırımlar, katliamlar, toplumsal değerlerin ve bağlayıcıların çözüldüğü, herkesin kendi "kardeş"ine yapıştığı ve varlığını korumaya çalıştığı bu karanlık günlerde ortaya çıkıyor. Etnisite, işte bu yüzden önemli; bu yüzden dünyada nerede çatışmalar yoğunlaşmış ve toplumsal bir kaos varsa, orada etnik tutkal, onları bir arada tutmak için insanlara daha çok sivanmaya, etnik hareketler güçlenmeye başlıyor.

Bunları söylemek, insanın kültürel ve toplumsal tutumlarında, bireysel psikolojisinde etnisitenin belirleyici olduğu gibi marjinal ve bilimsel olmayan bir tezi savunmak anlamına gelmiyor. Kendi adıma bireysel psikolojinin oluşumunda, etnik ve yerel özelliklerin evrensel özelliklere göre çok daha geri planda kaldıklarına inandığımı ve insanlığın nihai amacının doğal-biyolojik belirleyenler açısından değil, tam tersine doğal ve verili olanı aşan özgürlükçü bir felsefi tavırla saptanması gerektiğini düşündüğümü söyleyebilirim.

Arap olarak doğmanın psikolojiye muhtemel etkileri

Bir "Arap" olarak dünyaya gelen bir insan, Arap olmanın genetik kodlarının yanı sıra, nesiller boyunca aktarılan tarihsel ve kültürel mirasının da doğal varisidir. Elbette Arap doğanlar, kendi bilinçli tercihleriyle bu mirasın tamamını ya da bir kısmını reddedebilir; mirasta bazı değişiklikler yapma yoluna gidebilir ama dış dünyanın (gerek aynı ırktan gerek

başka ırklardan olan kimselerin) Arap doğanlarla ilgili atıflarından ve önyargularından kaçıp kurtulamaz. Hiçbirimizin başkalarının bizim hakkımızdaki niyet ve düşüncelerini tamamen bilebilme ve değiştirebilme şansımız bulunmamaktadır.

Her kültürel topluluğun ve o topluluğun temel oluşturucu niteliklerinden birisi olarak her etnisitenin o günün geçerli değer sistemine göre "olumlu" ve "olumsuz" yanları vardır ama bizim grup-varlığımızı bir kültür etrafında bir araya getiren, yani kültürel ve/veya etnik kimliğimizi yapılaştıran öğeler, çoğu zaman "seçilmiş olumsuz travma"lar değil, taşımaktan gurur duyduğumuz olumlu nitelikler, "seçilmiş zafer"lerdir. Bir grup-varlığın kendisine yaptığı ya da ona dışarıdan yapılan olumlu atıflar, tıpkı etnisitenin kültürel topluluğun oluşumundaki rolü gibi kültürel ve/veya etnik kimlik denilen şeyin oluşumunda temel olan niteliklerdir. Bu nedenle örneğin Türk toplumunda "Arap olmak"la ilgili duyduğumuz olumsuz sıfatlar, büyük ihtimalle Arap olan bir kimse tarafından desteklenmeyecek ya da "siz böyle diyorsunuz ama Arapların bir de şu olumlu yanları var" diye karşılık verilecektir.

Arapların kendi önderliğinde gelişen ilk dönem İslam fetihlerinden sonraki, özellikle Osmanlı tabiiyetinde yaşadıkları dönemlerde ve son zamanlarda İsrail'le ilgili çekişme ve çatışmalarında "Arap olma"ya yüklenilecek birçok olumsuz travmatik yaşantı Arap toplumsal belleğine kazanmıştır. Arapların son Körfez Savaşı'nda bir kez daha kendisini gösteren güçlü bir kardeş kavgası geleneği de bu olumsuz tarihsel bellek de önemli bir yere sahiptir. Bütün bunlar, Arap etnik kimliğinde pusuya yatmış, ancak kimlik parçalanması sırasında harekete geçmesi beklenen kötü imajlardır ama "Arap kimliği"nin oluşumunda bunlardan ziyade "Arap olma"nın olumlu nitelikleri daha da önem taşımaktadır. Ve hatta çok enteresan paradoksik bir psikolojik mekanizmayla olumsuz travmatik yaşantılar bile, kimlikteki bu olumlu yanlara daha çok vurgu yapılmasına, onların daha da öne çıkmalarına neden olabilir. Örneğin bu mekanizma sayesinde denir ki, "biz aslında şöyle şöyle ulvi hasletlere sahip bir topluluğuz; bugün yaşadığımız kötü günler, gelip geçicidir; kavmimizin sınanması için birer vesiledir" vs...

Bu yazıda "Arap olma"nın en olumlu niteleyicisi ve "Arap kimliği"nin en temel direği olan "son peygamberin soyundan gelme" etkeni üstünde durarak, onun günümüzün çeşitli gerçekliklerinde "Arap kimliği" üzerinde nasıl yansımalar yapabileceği üzerinde bazı spekülasyonlara girişeceğiz.

Arapların bir övünç ve gurur vesilesi ve kimliklerinin en belirgin niteliği olarak öne çıkan olgu, İslam peygamberiyle aynı etnisiteden gelmeleri ve ortak bir genetik havuzda yer almalarıdır. Bu yüzden her

Arap, hangi dinden ve hangi siyasi görüşten olursa olsun, istese de istemese de, son peygamberin soyundan olma şerefini etnik kimliğinin apoletleri gibi taşıyacaktır; taşımaktadır. İslam'ın mensubiyetçiliğe ve kavmiyetçiliğe karşı olduğunu ileri süren tezlerin bu apoletin sökülmesine hiçbir katkısı olamaz. Çünkü ortada biyolojik bir gerçek ve üstelik Kutsal Kitap'ta oldukça yoruma açık bir "seçilmiş ümmet" nosyonu vardır. Musevilik'te "seçilmişlik" çok net bir etnik gönderime sahiptir ama İslam'daki "seçilmiş ümmet" nosyonu da, Arap doğanlar tarafından en kestirme yoldan "Arap olmak" olarak anlaşılmaktadır. Bugün uluslar arası spor yarışmalarında bile, başka ulusun bayrağı altında yarışsa dahi "aynı etnik yapı"yı taşıma özelliği bir övünç vesilesi yapılabiliyorsa, "insanlığın kurtarıcısı"ni yetiştiren bir nesilden olma etkeni, Arap grup varlığının ve Arap bireylerin psikolojisinde çok derin ve kalıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında Arap-İsrail çekişmesinin en derin psikolojik katmanlardaki karşılığının, "seçilmişlik" konusundaki kıyasıya yarış olduğu anlaşılacak ve bu öldürücü rekabetin dinler durdukça şöyle ya da böyle süreceği öngörülebilecektir. Biraz da bu yüzden İsrail, bölgede kendisine Arap dünyasından olmayan dostlar aramaktadır. Bu yüzden Arap dünyası, Türkler, İranlılar ve Kürtler gibi aynı etnik havuzu paylaşmadığı müslümanlarla, ortak birçok kültürel koda rağmen, asla güvenli bir uzun vadeli ilişki geliştirememektedir.

Arap dünyasının uluslararası arenada, fırsat bulabildiğinde, sanki "tek bir ulus"muş gibi tutum almasının nedeni de bu durumdur. Gerçi günümüzün mevcut konjonktürden uzak zamanlara doğru projeksiyonlar yapsak dahi, "tek bir Arap ulusu" olgusunu türetebileceğimiz bir senaryo ihtimali pek ufukta görünmemektedir ama Araplar, uluslar arası ilişkilerde örtük ya da açık, çoğu kez, bir türlü gerçekleştiremedikleri bu hayale uygun davranmaktadırlar; davranacaklardır. Etnik kimliklerindeki olumlu öğeler, onları böyle davranmaya zorlamaktadır.

Her ne kadar tarih, bugün karşımıza Arap dünyasını çok farklı uluslar olarak çıkartmış ise de herkes bilmektedir ki, bunlar Benedict Anderson'un "hayal edilmiş topluluklar" dediği gerçek uluslardan çok farklıdırlar; kelimenin tam anlamıyla hayalidirler ve yapımcısı, yapım yer ve zamanları açıkça belli "imal edilmiş topluluk"lardır. Oysa modern anlamda ulus olmaya en yakın duran topluluk Arap dünyasının tamamıdır. Bugün postmodern siyasetin kışkırttığı "her etniye bir devlet" sloganı, birçok siyasi harekete yön vermesine ve Arap dünyası, tek bir ulus olmanın birçok niteliğini barındırmasına rağmen, Arapların böyle bir girişimi açıktan başlatamamalarının biricik nedeniyse konjonktürdür; yoksa böyle bir maya her zaman var olmuştur.

Sağlam bir etnik kimlik için yalnızca gurur ve övünç yetmez

Arap olmayan müslüman coğrafyalarda bile peygamber soyundan olmayı imleyen "seyyid" sıfatını taşıyanlarda açık biçimde görülen ve çoğu zaman çevrenin gösterdiği saygı ve itaatle birleşen ruh hali, sözünü ettiğimiz övünç ve gururun temel niteleyicisi olduğu Arap ruh halinin minyatürü gibidir. Övünç ve gurur, şüphesiz, bireysel psikolojinin ve grup psikolojisinin sağlıklı gelişimi için şart olan unsurlardır ama sağlıklı gelişim için aynı ölçüde şart olan bir başka unsur övünç ve gururu garantiye alacak olan güven ve emniyet duygusudur. Doğrusunu söylemek gerekirse, Arap tarihi İslam'ın parlak ilk 300 yılı dışında, kendisini güven ve emniyet içinde hissedecek, son peygamberle aynı genetik havuzu paylaşmanın övünç ve gururunu çekinmeden taşıyabilecek başarılarla dolu değildir. Tam tersine başarısızlıklar, korku ve tedirginlikler, bazen kanlı boğazlaşmalar düzeyine varan iç çatışmalar sanki daha yoğun gibidir. İslam tarihi boyunca İslam'ın bayraktarlığını daha çok Arap olmayan toplulukların yapmış olması gerçeği de bu olumsuz imajı pekiştirmektedir. Hatta öyle ki Arap olmayan topluluklarda "Arap olmak" ve "Arap kimliği"yle son peygamberi birbirinden ayrı tutmak; İslam'la ilintilendirilen olumsuz sıfatların tamamını "Arap kimliği"ne boca etmek gibi doğal bir tepki gelişmiş; bazıları bu tepkiyi son peygamberin aslında Arap olmadığı noktasına kadar vardırımlardır. Bu aşırılığa varmasa da Arap olmayan İslam topluluklarında "Arap kimliği" konusundaki tereddütler bugün de sürmektedir. "Araplar iyi bir soy olmuş olsalardı; kötülüklerin doruğa ulaştığı zamanlarda uyarmak amacıyla gelen peygamberler hep oradan çıkmazdı" gibi, peygamberle aynı soydan gelmenin avantajını aynı ölçüde dezavantaja çeviren bir teolojik yorum, bugün Arap olmayan İslam topluluklarında Arap karşıtı tezlere ciddi bir meşruiyet kazandırmaktadır. Övünç ve gururun güven ve emniyet içinde ifade edilmesini engelleyen başarısızlıklar artarsa, bu yorum biçiminin Arap dünyasına da yayılması, "Arap kimliğindeki kötü imajı" beslemesi ihtimal dahiline girecektir.

"Arap kimliğindeki kötü imajı"nın artması olgusu, özellikle son zamanlarda ciddi bir ihtimaldir. Bunun ilk nedeni, İsrail karşındaki başarısızlıklardır; bu başarısızlıklar Arapların hatta tüm dünyadaki müslümanların "seçilmişlik" narsisizmlerini ağır biçimde zedelemektedir. Ama "Arap kimliği", İsrail'in yalnızca Yahudi gücünü temsil etmediği, arkasına ABD'i de alarak tüm İslam karşıtı unsurları birleştirdiği tezini kalkan yaparak bu ihtimali şimdiye kadar bertaraf etmeyi, kendisini korumasını bilmiştir. Ama diğer nedenlerle bir araya geldiğinde bu ilk neden daha işlevsel ve etkili olabilecektir. Diğer nedenlerden birisi, son Körfez Savaşı'dır. Körfez Savaşı'yla birlikte "tek Arap dünyası" fikri ve Arapların psikolojilerindeki "seçilmişlik" duygusu, neredeyse tamiri

imkansız bir yara almıştır. "Arap kimliğindeki kötü imajı"nı artıran bir başka neden, Arap dünyasındaki zenginliğin ana kaynağı olan petrolün dünya enerji sektöründeki önemini giderek yitirecek olması olgusudur. Gerçekten de Arap dünyasını kapsayan birçok coğrafyada zengin petrol yataklarının bulunması, "seçilmişlik" duygusunu çok pekiştiren, Yaratıcı tarafından özel bir tarzda korunulduğu hissini yayan bir durumdu. Ne var ki, Arap dünyası, bu zenginliği geçmişte yeterince rasyonel bir biçimde kullanamamış, "biz aslında tek ulusuz" diyecek bir güç haline bile getirememiş; bunun yerine Kutsal Miras'ı paylaşamayan düşman kardeşler gibi davranmak durumunda kalmıştır. Arap dünyasındaki gelir dağılımında büyük uçurumlar bulunması ve bu adaletsiz durumu adeta simgeleyen monarşiler de "düşman kardeşler" algısını güçlendirmektedir.

Arap dünyasında son peygamberin soyundan gelmenin ortaya çıkardığı övünç ve gurur, başarısızlıkların ve kardeş kavgasının neden olduğu emniyet ve güven duygusu yoksunluğu tarafından çok koyu biçimde sislenmekte, yitip gitmektedir. Bu süreç böyle devam ederse, "Arap kimliğindeki kötü imaj" giderek egemen hale gelecek, muhtemelen Arap dünyasında önce Mısır ve cezayir'de örneklerini gördüğümüz hınç ve vahşet yayılacak, ardından olumlu imajları dökülmüş "Arap kimliği" parçalanarak, başka kimliklere sığınma şeklinde berbat bir teslimiyet duygusu yerleşecektir.

Bu olumsuz gidişi engellemenin, olumlu Arap imajını restore ederek "Arap kimliği"ni ayakta tutmanın yolu ise, Arapların başta "Filistin sorunu" olmak üzere Arap dünyasını ilgilendiren uluslararası sorunlarda diplomatik başarı kazanmaları, Arap ülkelerinde demokratik ve sosyal adalete dayalı bir devlet yapılanmasını başarabilmekten geçmektedir.